

ACC. N:R M. 16227: 1-16.

Landskap: *Västergötland* Upptecknare: *Olga Jacobson, Dalstorp*
Härad: *Kind* Berättare: " " "
Socken: *Kittorp* Berättarens yrke: *fru*
Uppteckningsår: *1965* Född år *1879* i *Kittorp*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Husbondesfolk och tjänstefolk. s. 1-16.

LuF 105

Skriv endast på denna sida.

Husbondefolk och tjänstefolk.

På adertonhundratalets första hälften och särskilt
 tidigare också fanns det tjänstefolk på de flesta bond-
 gårdarna på länge barnen var små, jag läste om pom-
 mardräng och dito piga på andra orter, här hörde jag det
 aldrig, här fanns arbete vintertid också, här odlades lin,
 man hade får överallt och så var det arbete med att få
 linet i ordning. Till spinning, vidare att spinna lin och
 ull, väva och stickat stora och små, bomullsgarn
 köptes ju men vävdes mest hemma och på hade
 man förstås ofta bomullsgarn till varp och lin-
 eller ullgarn till väft, det var mycket arbete, man
 vävde också åt vävnadsförläggare och på fanns en fab-
 rik på Torsta i Gullstad och en i Uddebo som dels byr-
 sattes arbetare hemma och dels lånade ut stick-
 maskiner i bygden, arbete fanns riktigt året om fast
 det var lite betalt, husets folk och tjänarnas arbets-
 de tillsammans oftast.

22/5-65

i Förlingsstorp Kyrka, ägare 1875 - 1920 L. R. Andersson.
Her genom nyodlingar 35 kor åker, Andersson drev
en stor lanthandel och handel med kreatur, där
var en byggnad för affären med kontor som även
var bostadskamm för handelsbiträdet och äldste
sonen, böningshuset med fem rum + kök i första vån
och fem rum i andra. Jungfruerna 2 till antalet lägo
i var sin utdragspoffa i köket, familjens mor + far
2 döttrar, 2 söner och en å Frå inackorderade fötknar,
som lärde sig hushåll, i de fem rummen uppe och Frå
rum nere, rummet bredvid köket var komb. sov- och
matrum där åt herrskapet inkl. handelsbiträdet och
pigor och två å Frå drängar i köket ungefär samma mat
och förmak och växtum var linrum. Ett äldre bönings-
hus i Frå våningar användes till två drängkammrar,
rum + kök till bostad åt ladugårdskarlen m. fam. o. b. v.
Äldste sonen arbetade på gården, deltog i alla bysaker och
är nu ägare av gården. Detta är alltid ingen typisk Mit-
torps gård.

Göteborgs Torp Näsby + Norreg. 3/4 mtl. har jag förut noga
beskrivet ang. rum och möblering. Där är två bostadshus.
Intill 1894 var där krog med fullständiga rättigheter, gäst-
giveri med skjutskyldighet, porttation m m. H. a. mark-
nadsplats med markn. i mars + sept. Frå Torp var
innehavares rättigheter och skyldigheter jag förut be-
skrivet. Uttrycket husmän förekommer inte här,
men för fanns backstugor och de som bodde där hjälpte
till med variskandav på gästarnas så länge de orkade.
På Näsbygården fanns gårdens ägare Oscar Carlsson, en in-
spektor eller en rättare, två drängar, en hållpojke,
Mansell Wilhelmina Carlsson, en fröken post och hushålls-
kunnig, Kajsa som skötta krogen och då denna var stängd
arbetade i hushåll och trädgård, kammarpiga, köksa,
lagugårdspiga och en som hjälpte till när det behövdes.
Herrskapen hade sina sovrum. Kajsa hade ett rum i samma vån.
som krogen, där var också "härre (herre) kammar" och två dräng-
kammar, i det husets andra vån bodde också m m.

ACC. N:R 16227: 4
M. 4

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

De Tre jungfrurna port i två utdragssoffor i köket och
den fjärde i mamsells rum, denna var näml. pjuklig
och ville inte vara ensam. Allt tjänsfolket äto i köket,
de andra i matsalen eller mamsells rum. Bra och rik-
lig mat. Den 24 april och 24 okt. var flyttedagar, man
tog tjänst i förmög och fick då en femma i städja
den utdrags sadan på lönen. Man tog vanligen tjänst
på ett år. Plats bytte man efter i år oftast flera 10,
20 år eller mer. Jag kände en Lovisa som vid sju år
ändock kom i tjänst som speltuba (hon spelade väften
(inslaget) i väven åt husmor) på 1850 talet, hon dog
som nittonåring och var då alltfjänt i tjänst hos
samma familjs yngsta son. I mitt föräldrahem
hade vi en Lovisa från 1879-1902 då hon gifte sig.
Tjädva hade vi en Ester 1915-1925 då hon gifte sig och
vi liksom minn föräldrar åt sin Lovisa gjorde bröllop.
På båda gårdarna höllingstorp, Norreg. & Nätby fanns hästar och kor
ungdjur, svin & höns, lidenjändspigan mjölkade m.m. drängarna stötte de
djuren.

Som regel skötte husbondsfolket själva utfodring och mjölkning i ladugården och husmodern matlagningen och bak i köket, allt annat hjälptes man åt med, dvs barn och tjänstfolk hjälpte till med de förträngda tyglarna när så behövdes. Husbonden körde oxar på plogfäror, när blev raka och fröskade med plöga, han ansåg inget arbete för simpelt men det fanns nog en och annan som lät de ofta unga tjänarna arbeta över förmåga och pjäls. Tog en kast. Det var bara på tre ställen i Vittorp som fanns flera tjänare, någon frångeskillnad där en smula försken var men inte mycket. Att blanda latrineer med kalk och torvströ ansågs inte simpelt, det blev en värdefull gödrel som bl a ströddes i färan sedan potatisen blivit utlagd. Spridning av gödrel med grepar var tungt arbete men det ansågs inte nedsättande, kalk och konstgödrel bars i kärl av trä eller sedan plåte kallade pärlor försedda med handtag och pannor som ryndes om ryggen så östes den ut över åkrarna med skyfflar man gjorde likadant med påden men den ströddes för hand. Det var inte simpelt.

ACC. N:R M. 6 16227:6.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Lotning utfördes av kringvandrande potare eller av
karlarna själva. Rtt pengöra inälvorna vid plakt var
kvinnfolksgör, det var hedersamt att kunna likaså i
öfrigt att kunna "ta reda på plakt". För att man inte
härskött, då skulle tattare och "flåttare" döda och flå de
få hästar som finnes när de var för gamla. Kroppen
grävdes sedan ner, tatterna skulle också döda och grä-
va ner hundar och vuxna katter, överflödiga kattungar
dränkte man själv i någon dykåla. Ungafäa vid paket-
skiftet började vi att plakta häst i mitt hem, då gjorde
vi med dem som med andra plaktdjur, men vid togo
bara istället som användes till smörja och köttet som
dels saltades och röktes och dels maldes till medvurst
och köttbullar då blandat med fläsk, medvursten sal-
tades röktes torkades lite och förvarades sedan nedgrävd
i maltbingen. Köttbullar och biffr konserverades i black-
burkar som manna ladda igen och kokade i en stor gryt,
sedan lärde folk sig att härskött är gott. Sedan togo vi också
tarmarna till Gärtor.

16227:7
ACC. N:R M. 7

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Arbetsstunden var lång. Man talade om att den tid "präglade Frösk-
ningen" varade börjades arbetet kl. 4, sågen fröskades med
prägel och i Fröskeverkens första tid men inte före
kl. 5, något extra arbete som slakt, byk, "hjälpeslotta" e.d.
kunde ju börja vid 4 tiden, att ösa bycken (laker) kunde fa-
håla natten, sådant var ju sällan förekommande men t.ex.
storbak, när ugnen ändå var uppsladd höll man på långt in
på natten. Tjänarna arbetade lika länge som husbonde-
folket även på kvällarna, karlarna hade middagsvila, det
fick pällan kvinnorna, det var disk, middagsmjölkning, vat-
ten och vedbäring, pass av smädjur m.m., värmen arbetade
pällan efter kvällen. Fritid talades aldrig om, inte
för familjen eller tjänstfolket, det var en stund ibland
när det passade man man pjäng, skrattade och pratade
under arbetet när det lät sig göra. 24-30 oktober var
frivecka. Det var tjänarnas enda lagstadgade fritid och den
utnyttjades inte alltid.

Umgänge. På stora gårdar var väl inte tjänstfolket an-
sedda som medlemmar av familjen; på vanliga gårdar
var ingen skillnad mellan barn och tjänare åtminstone.
På många ställen fanns en lillastuga med bryggkå, dräng-
kammare, snickarbod o.d. där låg drängen el. drängarna,
annars var någon kammare på vinden för drängen, pi-
gorna lågo alltid i köket. I Rudlaba i Tranemo alldeles
vid gränsen till Vittorp bodde några årtionden omkr.
bodelskiftet en Jockim Larsson och hans hustru, de hade
unga barn men en dräng och en pigga. Bygsterbarn till
mor Larsson och kusiner till varandra, då deras mödrar
var tvillingöystror, bostaden bestod av, storstuga, kök och
en liten kammare för kläder m.m. fyra lågo i köket
Jockim & hustru i en bädd och på tyckte mestadels att det
var onödigt att Amanda och Esker (piggen och drängen)
skulle plita dubbla bäddkläder så de fick ligga båda två
i en utdragssoffa, Amanda blev gravid och jag tror det var 1889
fick hon en flicka som hette Olga efter fadern som inte ville veta av
hennes, Amanda fick flytta hem till sina föräldrar, flickan blev som
folk är mest intellaktuell, gifte sig och fick två barn, dog i hjärtfel i 66 års ålder.

16227:9
ACC. N:R M. 9

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Drängarna hade sina kläder och tillhörigheterna i sitt rum
och pigorna i en kista eller en byrå och kläderna upphäng-
da på vinden. Här i bygden var eldstad i alla rum, här är
skogsbygd och gott om ved. Detta med tjänstfolkets bostäder varade
till 1920 i stort sett. I storstugan eller andra bästrum fingo
tjänstfolket vara om jul och ibland annars också, på
mindre gårdar med en eller två tjänsare oftare. För länge
sen var storstugan ibland porplats för alla då köket
var för litet. I de båda stora gårdarna i Gölingsborg
och i skolkuset åt husbondefolket och tjänsarna i olika
rum, på alla andra ställen i Vittorp åt husbondefolket
och tjänsarna i köket eller där detta var för litet i stor-
stugan. Tillräckligt, i såklars bärgen byggdes de små köken
ut så att de räckte till vardagsbruk. Man hade intimitets-
delvis bestämd plats men någon viss ordning tror jag inte
man satt i. Uttrycket "folkartua" användas inte här. När det
var främlingar åt de i ett annat rum jämte husbonden och de
hemmarande hustru, hustrur & flickorna om de hade tid, tjänst-
folket i köket.

ACC. N:R M. 16227:10.
10

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Br maten var potatis, morötter, kål, bruna böror o.d på pass till-
taget att det påskte både "inne" och i köket om kött-rätten bestäl-
av palt kött eller korv o.d räckte det också man var det
stek eller på och den var för liten fick man stekt fläsk i
köket. Br smörgåsmat och efterrätt fick man vad som ev. var
över av pådant som inte kunde gömmas till en annan
gång. Efterrätt var inte obligatorisk i vardagslag före 1920.
Maten var nog annars lika, det förekom dock oftast att
husmor lade för var och en sin del av porlet, det "gamla"
brödet och ev. godbitar, groft bröd, potatis, gröt o.d. Tog man själv.
Man hade gröt i ett fat och mjölk i ett och på åt man "ihop",
hade var sin anrätt. Sked som smar efter måltiden torke-
ar och lade i baddlådan till nästa gång.⁺ Gammaslamor styrde
oftast, var ungvar hennes dotter fick hon med sin "bönskaffe"
och annat gott men var det pänhuset kunde hon
få nöja sig med kornkaffe och i övrigt det som
männan och tjänstfolket åt. En kvinna talade om att
hon på 1870 talet tjänade ett år på ett ställe där hon fick prövla
att hon bara önskade att få äta på mycket korvbröd hon ville
⁺ 7 mitt och många andra hem användes fabriker, det blev allmänt c: 1910.

16227: //

ACC. N:R

M.

//

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

På detta ställe fanns mat men det skulle gömmas och på var-
den matmoran ovanligt pråd, vanligen fick man äta sig
mätt, men partet blev dyggare när det började lårskua, blod-
paltten och det mjuka brödet började mögla och pillen härskna.
För öfrigt var ju på landsbygden inga försvarare att köpa på ad-
elshundratalet, jag minns inget annat än färsk pill på vintern och
undantagsvis fisk, man hade ju hönsen ägg och en kalv ibland
ett får på pentamaren, många hade bara en gris att slakta till jul,
i st. slaktades både nötkgris på många gårdar och även en gris
på väsen men det var bara att förvara i paltlake och hur väl man
försökte blev det päms till slut även där man började äta färskt.
Lutfisk hade många i plättten och alla till jul, paltlånga,
kabelja och palt pill fanns att köpa i affärerna året om,
men det var ont om pengar, ägg och smör fisk såljas för att
ge medel till kaffe, socker, grön + vatsmjöl m.m., Fjärrare och
husbänder var vana att pyra och det gick. När paltarna
komme 1900 och Borås - Rönstaden började byggas tog hand-
larna hem "Corned beef" i burkar och något andra konserver.

"Knackvurst" och annan kött såldes mycket (från knackvurst för 80/1) amerikanskt fläsk i stora feta skinkor, detta ändrade på bänningens kostvanor i hemmen, man hade främmande folk inreboende, de flesta "höll sig snåten" tjälva, jag minns att vi på den ängpreparesade havregryn påckvis (1897-1899 nådde vi 10 kg.) kaffet kostade 90 öre och upp till 2.40 per kg. och började man då använda mörkt kaffe och jag tror inte att någon använde rostad råg eller kon enbart, morgonkaffe var inte obligatoriskt men väl eftermiddagskaffe med vetebröd eller smörgås, en del drack bara bröd.

I familjens festligheter deltog ej Tjälvarna utan undantagsvis.

I kyrkan sitta kvinnorna i vänstra bänkraden och männen i den högra, unga och gamla, husbönder och Tjälvar i samma bänk som byttes mot nya knacktor och torpare, detta länge bort. Alla besökte kyrkan var på söndag utom den som måste vara hemma för sjukdom, för att passa små barn eller en annan angelägenhet, då fick man bytas åt på det blev påträffat.

Förhållandet mellan fjänstefolket och gårdarnas egen ungdom var karaktäristiskt i vardagslag. Ungdoms- och danslag hörde jag aldrig talas om från äldre tid. Omkring sekelskiftet bildades skytteföreningar och senare någon annan förening, där deltog fjänare och husbondefolk lika i mån av intresse och tid. Fritidsproblemet var näml. ännu ej diskuterat. Skytteföreningen hade en fest på sommaren i den deltog gamla, unga och barn utom klasskillnad om de var intresserade, på hade fören. en paviljong av enklaste slag, den hade en balkong mot sjön (som var bel. på en åker som fröt vid en buskbevuxen lida, sluttade mot sjön) och ett stort prisutdelt. det nättes på påsken till kl. 23. Jag kom nog i kortet påga att fjänare och husets ungdom gemensamt deltog i nöjena av olika slag i grannskapet men aldrig på längre håll påvida de ej voro bläkt. Privata ungdomsskalar har nog förekommit på länge jag minns fastän sparsamt. Nu är det på fullt av offentliga dansföreställningar på ungdomen har inte tid med privat nöjesliv utom "examenskippos".

Tjänstefolket kom från alla slags hem, man tog tjänst
hemmasida om på den fanns, annars sökte man sig
längre bort, många porte åt Amerika. Bondgårdarnas
ungdom tog tjänstplats ofta till prästgårdarna och andra
större gårdar, några av flickorna tog stickmaskin, det var
i början grova maskiner och de stickade bitarna syddes ihop
för hand, minst två flingar behövdes för att sy ihop, göra knapp
hål, sy i knappar, pressa m m., en hel dag tog det att bära hem
arbetet den milslånga vägen till fabriken och hämta mara
garner, lårdsöner och döttrar var naturligtvis vänner till
ungdomen där de hade plats och du med ungdomarna, i präst-
och de större gårdarna kallades döttrarna mansell och ^{bevara} ~~pedu~~
fröken, pänarna nämndes med förnamn tills de fingo en
titel aldrig du av tjänarna.

Gifterna förekom sällan. Tjänstefolk och gårdens
ungdom, det betraktades som korrekt om tjänstgörelsen
var likställd med gårdens ungdom för, på den blev också de
hans ställning som husbonde och husmor på gården och på.

Husbondsfolket sade alltid du åt Tjänstefolket.
För, från 1910 du eller dopnamnet, Tjänsteman i bond-
gårdarna sade väl någon gång du åt husbonden
om de voro jämnåriga annars i dop- eller tillnamn.
Titel där på dam fanns och till husmor likadant eller
mor eller fru allt eftersom hon titulerades av främmen.
de, barnen sade aldrig du till föräldrarna före 1910 utan
i vissa undantagsfall.

Befallningar vet jag inte om man kan tala om, det
sades vad som skulle göras och så blev det. Förebärlighet
från husbondsfolket för plåg eller ohörsamhet förekom
men aldrig bestraffning i form av kroppssaga mot
vuxna människor, de sga fingo däremot kroppssaga
i barnsären ibland.

Nog utnyttjades Tjänstefolkets arbetskraft hårt, men
alla fingo plita ont kosten var nog mager för många,
men det fanns något på den tiden som hette förnöj-
samhet.

ACC. N:R

M. 16227:16.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Jag har aldrig hört att husbonden vidtog andra åtgärder om någon lämnade sin tjänst i olag tid än att skaffa sig en annan tjänare, det ansågs skamligt att lämna tjänsten i otid. Tjänstehjónsstadgan kände man nog till, men någon allvarlig konflikt där den kom till användning har jag aldrig hört om.

På 1920-talet började tjänstfolkets löner stiga och de fingo fridagar och semester ibland åtminstone. Nu är det knappast någon jordbrukare som har råd att ha tjänare och inga finns att få, så jordbrukarna bli väl nedlagda efter hand.